

УДК 159. 923.2

doi: 10.15330/ps.10.1.193-202

Олена Злобіна

Інститут соціології Національної академії наук України

ezlobina@ukr.net

**ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЗМІШАНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ: KEYC
«СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ» У СУБ'ЄКТИВНОМУ ВИМІРІ**

Стратегії застосування змішаних методів досліджень майже не застосовуються у вітчизняних соціально-поведінкових дослідженнях. Стаття присвячена викладу результатів дослідження, здійсненого в дизайні Quant→Qual стратегії. Предметом аналізу є особливості виникнення та функціонування феномену соціальної напруженості в системі особистість-суспільство. Представлено результати кількісного етапу дослідження соціальної напруженості, який ґрунтується на даних всеукраїнського репрезентативного опитування (N=1800, 2017 р.) та їх поглиблена концептуалізація на етапі якісного дослідження на основі аналізу текстів 91 напівструктурованого фокусованого інтерв'ю (інтерв'ювання проводилося двома серіями за тим самим гайдом з інтервалом в рік з метою визначення стабільності зафіксованих компонентів суб'єктивних уявлень). Аналіз нарративів виявив узгодженість картини «соціальної напруженості», яку було отримано в кількісному дослідженні та в нарративах. На обох етапах було зафіксовано, що ключові ознаки напруженості концентруються навколо трьох провідних тем – депривації, нестабільності, розколів та антагонізмів. Порівняння наповнення семантичного простору поняття «соціальна напруженість», створеного в нарративах першої та другої хвилі якісного дослідження, підтвердило його стабільність. Застосування стратегії змішаних методів дало можливість ввести в аналіз феномену соціальної напруженості новий теоретичний конструкт «фонова напруженість». Попри різноманітність ознак напруженості, ключові ознаки спокійної ситуації в суб'єктивному вимірі є досить однозначними і пов'язані з очікуванням стабільності і прогнозованості соціальної ситуації, що на рівні суб'єкта позначається як «упевненість у завтрашньому дні». Рутинізація напруженості на рівні індивіда є способом адаптації до теперішнього, але прогноз на віддалену перспективу в усіх нарративах ґрунтується на прогнозі зменшення соціальної напруженості.

Ключові слова: змішані методи дослідження, соціальна напруженість, фонова напруженість, нарратив.

Постановка проблеми. Стратегії застосування змішаних методів досліджень у соціально-поведінкових науках на сьогодні повністю інституціоналізовані у науковій спільноті. Від 2007 року виходить професійний журнал Journal of mixed methods research, у 2013 році створено міжнародну асоціацію Mixed Methods International Research Association, яка об'єднує дослідників, що працюють у стратегії змішаних методів. Від початку 2000-х у підручниках з методології соціальних досліджень з'явилися розділи, присвячені стратегії змішаних методів [9]. Напряма має ключових теоретиків, серед яких слід назвати Дж. Кресвелла, автора 28 монографій, в яких розвиваються ідеї застосування змішаної стратегії дослідження. Його класична праця «Дизайн дослідження» витримала вже не одне перевидання [8]. Особливості дослідницького дизайну продовжують залишатися і дотепер однією з ключових обговорюваних спільнотою дослідників тем [14]. Це зрозуміло, бо сама по собі стратегія змішування передбачає можливості різноспрямованого руху між якісною та кількісною перспективами з метою перехресного парадигмального розуміння досліджуваного феномену. Для позначення цього руху було навіть введено спеціальний термін сумісної валідності [15]. Отже, маємо великий науковий інтерес до запропонованої стратегії, але водночас і низку онтологічних, епістемологічних та методологічних проблем при її застосуванні [11]. Попри значний евристичний потенціал змішаних методів у вітчизняних соціально-поведінкових дослідженнях вони практично не застосовуються.

Мета дослідження. У цій статті здійснено спробу показати можливості застосування Quant→Qual стратегії на прикладі аналізу феномену соціальної напруженості, що виникає в системі особистість-суспільство.

Аналіз останніх публікацій, присвячених дослідженню соціальної напруженості свідчить, що для вивчення напруженості застосовуються, як правило, кількісні методи,

зокрема різноманітні опитувальники. Сам феномен є багатоаспектним, стан напруженості є однією з ключових характеристик кризової ситуації не лише на рівні конкретної людини чи групи. Його застосовують і для характеристики ситуації в соціумі загалом. Відповідно і в науковому дискурсі є дві головні лінії теоретизування. Напрямок, який концентрується навколо дослідження незадоволеності, що виникає на особистісному рівні, представлений у найбільш сучасній версії загальною теорією напруги (General strain theory) Р. Агню, яка зацентрувала дослідницьку увагу на ситуаціях виникнення соціальної напруженості на суб'єктивному рівні [3]. Напруга на рівні особистості виникає внаслідок дії одного (чи кількох) універсальних чинників, до яких належать: недосягнення позитивно оцінених цілей, розрив очікувань та досягнень, видалення позитивних подразників, введення негативних подразників. В контексті цього підходу формується площина аналізу, яка пов'язує напруженість з депривацією потреби людини у справедливому ставленні [4].

Проблема соціальної напруженості як чинника розгортання не індивідуальної, а колективної поведінки переводить аналіз у площину дисфункції соціальної системи. Як приклад можна навести теорію соціальної напруги (social strain theory) Смельзера, яка також відома під назвою теорії доданих цінностей (value-added theory). Згідно з нею структурне напруження («structural strain»), яке відноситься до очікувань людей щодо невирішеної ситуації, є чинником, що спричиняє напруженість («tension») [17].

Оскільки кризове суспільство переживає незгоджені різкі зміни в структурній, соціокультурній, інституціональній сферах, його інтегральною характеристикою в об'єктивному вимірі є системна соціальна напруженість, а в суб'єктивному – напруженість у системі зв'язків індивіда не лише з конкретними соціальними суб'єктами (індивідуальними та колективними), а й із соціумом загалом. Водночас слід розуміти, що системна соціальна напруженість фактично не існує поза своїм суб'єктивним виміром, оскільки носіями її завжди є реальні індивідуальні та групові суб'єкти. Теоретично цей зв'язок досить добре описаний в конфліктологічній парадигмі, де напруженість намагаються виміряти як міру антагонізму між різними конфліктуєчими групами. Для цього, наприклад, вдаються до порівняння груп із різним рівнем доходу. Мірою збільшення розриву між бідними та багатими в обох полярних групах зростає антагонізм, серед бідних внаслідок посилення депривації та відчуття несправедливості, серед багатих через зростання страху зазіхань з боку загалу на їхні статки [13; 12].

Проте, за даними аналітичної доповіді «Social tensions: some general elements», в якій представлений ретельний огляд наявного світового наукового доробку з проблеми соціальної напруженості, безпосередні дослідження напруженості мають переважно точкову природу і обмежуються аналізом конкретних конфліктів у конкретних умовах [5]. Великою мірою це пов'язано з методичними проблемами, які виникають внаслідок розриву між дослідженнями напруженості у «зовнішньому» та «внутрішньому» вимірах. Оскільки ключовою ознакою стану напруженості на індивідуальному рівні є переживання незадоволеності, його насамперед і намагаються зафіксувати за допомогою різноманітних шкал, спрямованих на вимірювання оцінки соціального благополуччя. Причому оцінка ця здійснюється або за основі афективного компоненту, який зазвичай далі поділяють на приємний та неприємний впливи, або на основі когнітивного компоненту, який позначають як задоволення життям [16]. Виникає доволі складна колізія, коли один багатоаспектний феномен, яким є, як ми вже зафіксували раніше, соціальне напруження, в процесі дослідження представляється як специфічний вияв іншого багатоаспектного феномену – соціального благополуччя.

Ще один проблемний момент виникає внаслідок радикально різного підходу до вимірювання соціальної напруженості і соціального благополуччя. Одним із найбільш розповсюджених на сьогодні інструментів для оцінки рівня задоволеності життям є Шкала задоволеності життям (Satisfaction With Life Scale) [10]. Автори шкали свідомо намагалися застосувати при її побудові пункти, які мають глобальний, а не специфічний характер. Саме це дозволяє респондентам зважувати сфери їхнього життя з точки зору власного

набору критеріїв, на основі чого ними самими виводиться цілісне судження про задоволеність життям. Натомість оцінка соціальної напруженості в дослідженнях, що здійснюються в нашій країні, тяжіє до максимальної диференціації і конкретизації досліджуваного феномену. Головним інструментом дослідження вважається опитування, в ході якого мають бути виявлені не лише чинники, які формують соціальну напруженість, але й латентні параметри прояву емоційного стану соціуму, очікувань, мотивації, характеру дистанціювання населення від влади тощо [2].

Ще однією методичною проблемою, що виникає як при вимірюванні соціального благополуччя, так і при оцінці соціальної напруженості, є необхідність розрізнення когнітивних та афективних оцінок. Хоча відмінності між афективною (емоційною) та когнітивною (раціональною) оцінками суб'єктивного благополуччя зазвичай постулюються, вони мало досліджуються емпірично [11]. Свого часу принцип розрізнення цих типів оцінок було запропоновано А. Кемпбелом. Він звернув увагу на відмінності у спрямованості оцінок. Якщо в оцінюванні акцентується тема задоволеності життям, його відносять до когнітивного, коли ж фокус переноситься на досвід щоденного життя, оцінка вважається афективною [6]. Відповідно в дослідженнях соціальної напруженості підхід, що акцентує увагу на чинниках незадоволеності, розкриває радше когнітивний бік оцінок, але не дає змоги визначити емоційний компонент, який є системоутворювальним щодо стану напруженості як такого. Варто також брати до уваги різну часову локалізованість когнітивних та афективних оцінок. Раціональні судження можуть бути пролонговані в часі, вони містять порівняння з минулою і майбутньою ситуаціями. Натомість емоційні оцінки більш прив'язані до теперішнього і відбивають переживання ситуації тут і зараз.

Загалом можна констатувати, що в дослідженнях феномену соціальної напруженості фактично застосовуються лише кількісні методи, що суттєво обмежує дослідників не лише з точки зору фіксації емпіричних залежностей, але й не дає змоги теоретично охопити складність досліджуваного феномена. Натомість застосування змішаних методів може відкрити нові ракурси бачення проблеми, зокрема з'ясувати, як представлені в структурі суб'єктивної соціальної напруженості когнітивний та афективний компоненти.

Методи та методика. Дизайн дослідження за Кресвелом належить до типу послідовно пояснювальних змішаних методів (explanatory sequential mixed methods). Було застосовано принцип «послідовних внесків» (sequential contributions), коли результати кількісного методу слугували даними для «входу» у якісний метод (Quant→ Qual). Якісний етап було спрямовано на вирішення аналітичного завдання – поглибити розуміння структури досліджуваного феномена [14].

Формування дизайну було зумовлено наступними міркуваннями. Оскільки соціальна напруженість є, за Парсонсом, атрибутивною характеристикою соціальної системи, яка виникає через обмеження в ході реалізації соціальної дії з боку нормативного складника системи [1, с. 322], у масовій свідомості з необхідністю формується певна узагальнена оцінка ситуації в суспільстві як більш або менш напруженої. При цьому в кожний конкретний момент напруженість виникає в результаті дії специфічної конфігурації «зовнішніх» чинників, які можна операціоналізувати в дослідженні через перелік економічних, соціальних чи політичних проблем, що викликають соціальну напруженість. Стан соціальної напруженості на рівні соціуму може бути охарактеризований також через типові масові емоційні стани, які супроводжують стан соціальної напруженості, утворюючи певну психологічну атмосферу. На кількісному етапі низку показників для оцінки соціальної напруженості було включено до програми загальнонаціонального опитування населення України «Українське суспільство – моніторинг соціальних змін», що здійснювалося на замовлення Інституту соціології НАН України. На якісному етапі було проведено 91 напівструктуроване фокусоване інтерв'ю з метою отримати наратив щодо сприйняття на індивідуальному рівні феномену соціальної напруженості.

Виклад основного матеріалу. На кількісному етапі дослідження в ході репрезентативного опитування населення країни¹ було виокремлено низку показників, які дали змогу скласти перші загальні уявлення про стан напруженості в суспільстві.

Для отримання узагальненої оцінки в опитуванні було поставлено запитання: «Як би Ви охарактеризували рівень напруженості в суспільстві сьогодні?». Респонденти мали оцінити ситуацію за десятибальною шкалою (від 1 – «ситуація спокійна», рівень напруженості дуже низький, до 10 – «ситуація критична, вибухонебезпечна», рівень напруженості вкрай високий). Як і автори шкали, запропонованої для вимірювання задоволеності життям, ми вважали, що вона має бути глобальною, а не специфічною, оскільки дозволятиме зважувати стан напруженості, виходячи з власної системи пріоритетів.

У 2017 році за десятибальною шкалою середній бал напруженості становив 6,79 бала, у 2018 році (за даними Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи») середній бал підвищився і становив 7,13 бала. Останній замір у березні 2019 року дав майже ту саму картину – 7,25 бала. Таким чином, була отримана певна узагальнена оцінка сприйняття населенням ситуації в суспільстві як напруженої і з'явилася можливість виокремити групи, які різняться оцінкою рівня напруженості.

Конфігурація «зовнішніх» чинників напруженості була операціоналізована в дослідженні через перелік актуальних економічних, соціальних та політичних проблем². На момент дослідження у 2017 році картина чинників напруженості виглядала так (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Що, на Вашу думку, найбільшою мірою впливає на зростання напруженості в суспільстві останнім часом?», 2017, (%)»

На рівні описових статистик можна було констатувати, що пріоритетність чинників добре узгоджувалася з теоретичними конструктами, які пов'язують стан соціальної напруженості з депривацією та відсутністю соціальної справедливості.

Для узагальненої оцінки емоційного компоненту напруженості в опитуванні було використано індикатори психологічної атмосфери у суспільстві, які репрезентували різні емоційні переживання. Респондентів просили визначити: «Які настрої, почуття, переживання з наведеного нижче переліку найточніше описують, на Вашу думку, психологічну атмосферу в нашому суспільстві на сьогоднішній день?»³ (рис. 2).

¹ Загальнонаціональне опитування населення України проводилося у червні-липні 2017 р. за квотною вибіркою, репрезентативною за параметрами регіону, типу населених пунктів, статі та віку. Всього було опитано 1800 респондентів в усіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей.

² Респонденти могли обрати не більше трьох показників із запропонованого переліку.

³ Респонденти могли обрати усі варіанти, що підходять.

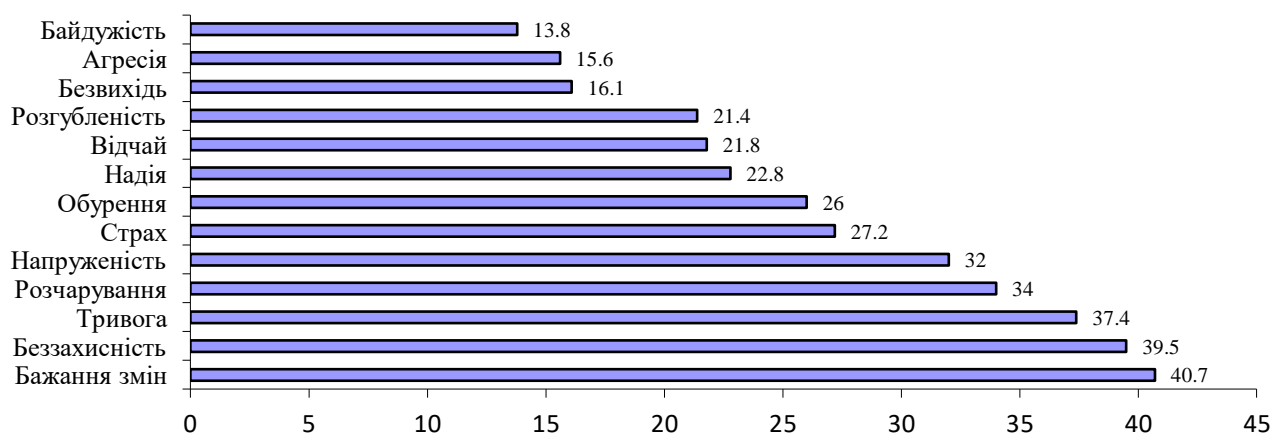

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які настрої, почуття, переживання з наведеного нижче переліку найточніше описують, на Вашу думку, психологічну атмосферу в нашому суспільстві на сьогоднішній день?», 2017, (%)».

Хоча на рівні описових статистик можна було констатувати, що стан напруженості переважно продукує негативні емоційні стани, проведений кореляційний аналіз показав наявність слабкого зв'язку між оцінкою соціальної напруженості та негативними переживаннями. Найбільш високий коефіцієнт кореляції – 0,162 – було зафіксовано між рівнем напруженості і відчуттям страху як характеристикою психологічної атмосфери. Навіть переживання напруженості досить слабо корелювало з оцінкою рівня напруженості (коефіцієнт кореляції Пірсона 0,151).

Фактично отримані в кількісному дослідженні результати підтвердили, що між системною і суб'єктивною соціальною напруженістю можливі різноманітні взаємозв'язки. На тлі високого рівня системної напруженості може поставати суб'єктивна напруженість різного рівня. Сама по собі фіксація проблем недостатня, оскільки дослідник не має змоги за допомогою кількісних методів змістовно оцінити саме переживання стану напруженості на рівні особистості.

Головна проблема в оцінці стану соціальної напруженості виникає через складність переходу від фіксації рефлексій щодо чинників напруженості респондентів до вимірювання її реального стану. Тут дослідник стикається з цілим комплексом внутрішніх процесів, коли на перцептивному рівні індивід *сприймає* навколишню ситуацію як напружену, *оцінює* її як несправедливу, *переживає* як болісну і, як наслідок, виникає *готовність* до особистої участі у протестах, яка віддзеркалює інтенціональний рівень соціальної напруженості.

Виникає складна проблема адекватності інтерпретації дослідником отриманих результатів. Сенси узагальненої оцінки, яку дають конкретні респонденти, залишаються неясними насамперед тому, що дослідник не має уявлення, чи співпадає система координат самих респондентів з тією, яка задана ним у дослідженні і відбиває насправді лише ті уявлення про структуру, в даному випадку соціальної напруженості, які не суперечили обраним теоретичним координатам.

Для концептуалізації феномену соціальної напруженості в суб'єктивних координатах на якісному етапі дослідженні було проведено низку напівстандартизованих інтерв'ю, метою яких було встановити, які сенси вкладають респонденти в поняття «соціальна напруженість». Інтерв'ю починалися з того, що респондента просили оцінити стан напруженості в країні за 10-бальною шкалою, як це і відбувалося на етапі кількісного дослідження. Надалі в ході інтерв'ю дослідник рухався за гайдом, який містив три ключових блоки.

Перший блок мав за мету виокремлення тих смислів, які для респондентів були опорними в оцінці. Респондентів просили описати, що саме вони уявляли собі, коли

оцінювали рівень напруги, що наближало дослідника до виявлення тих реальних чинників і маркерів, на які спирався респондент у власних оцінках. Також здійснювалася спроба змістовно оцінити розмірність шкали, на якій респондент розташовував раніше власну оцінку. Його просили прокоментувати, чому саме респондент обрав саме цю конкретну цифру і що саме він розташує на кінцевих позначках шкали, тобто що саме для нього означає ситуація мінімальної напруженості (спокою) і максимальної напруженості (кризи). Респондента також просили назвати якісь конкретні події, які відбувалися в країні останнім часом, які, на його думку, можуть бути індикатором соціальної напруженості.

Другий блок питань був націлений на розуміння особистісного переживання стану напруженості респондентом. Його просили прокоментувати, чи впливає і в який спосіб названий ним рівень соціальної напруженості на нього особисто. Якщо так, то в чому полягає цей вплив? Якщо ні, то чому ситуація соціальної напруженості в суспільстві його не торкається. Також з респондентом обговорювалася ситуація змін. Його просили зазначити, що повинно відбутися, щоб респондент змінив свою оцінку ситуації в країні. Тобто що, на його думку, повинно відбутися, щоб він змінив свою оцінку ситуації в країні на краще чи на гірше.

Третій блок стосувався оцінки очікуваної динаміки напруженості. Респондентів просили оцінити, як, на їхню думку, розвиватиметься ситуація в Україні в найближчий рік і у більш віддаленій перспективі – через п'ять років. Чи буде напруга зростати, чи ситуація не зміниться.

Всього було проведено 91 інтерв'ю двома серіями: 39 інтерв'ю у березні 2018 року (опитано 26 жінок і 13 чоловіків у віці від 18 до 86 років) та 52 інтерв'ю у березні 2019 року (опитано 27 жінок і 25 чоловіків у віці від 18 до 73 років). Умовою для відбору респондентів була відсутність профільної підготовки за напрямом соціально-поведінкових спеціальностей. Опитування відбувалося за тим самим гайдом, за винятком додаткового питання, яке задавалося респондентам у 2019 році. У третьому блоці їх просили оцінити ситуацію, якою вона була, на їхню думку, рік тому. Зважаючи на обмежений обсяг статті, надалі зупинимося лише на описі тих результатів, які стосуються особливостей концептуалізації феномену соціальної напруженості на суб'єктивному рівні.

Відповідь на кожне запитання мала характер вільного висловлювання респондента, що становила наратив, наведений формулюванням питання. Інтерв'ю аналізувалися як якісно, так і кількісно. В ході кількісного аналізу методом ручного кодування виокремлювалися всі елементарні висловлювання респондента, в яких він описував власні рефлексії стосовно здійсненої ним попередньо оцінки соціальної напруженості. В кожному інтерв'ю кодувалися всі висловлювання, що торкалися позначення чинників напруженості або її маркерів, на основі яких респондент здійснював власну оцінку. Кожен чинник або маркер кодувався в одному інтерв'ю один раз, незважаючи на кількість згадувань в наративі. В першій серії з 39 інтерв'ю для аналізу було виокремлено 371 елементарне висловлювання, у другій серії з 52 інтерв'ю – 585 таких висловлювань. Кількість спродукованих респондентом одиниць аналізу коливалася від 3-х до 15. Елементарні висловлювання у першій серії інтерв'ю утворили семантичний простір, який попередньо був об'єднаний у 21 групу висловлювань, частина з яких були утворені попереднім угрупованням (рис. 3).

Центром спродукованого у наративах семантичного простору поняття «соціальна напруженість» виявилось, як і слід було очікувати теоретично, поняття «депривації», яке об'єднало низку таких характеристик (рис. 4).

Насамперед було агреговано ще кілька груп, зокрема було поєднано в окремі групи такі «зовнішні» чинники напруженості, як економічна криза та різні соціальні проблеми (погана медицина, дороги тощо). Серед внутрішніх чинників найбільш суттєвими виявилися групи «негативних емоцій» та «розколів». Першу утворили такі названі респондентами маркери напруженості, як «агресивність», «тривога», «нетерпимість», розчарування, обурення, психологічний дискомфорт. До групи «розколи» були віднесені названі в ін-

терв'ю осередки протистоянь: бідні та багаті, радикали, меншини, ідеологічні противники, політичні противники, релігійні противники, представники різних мовних груп.

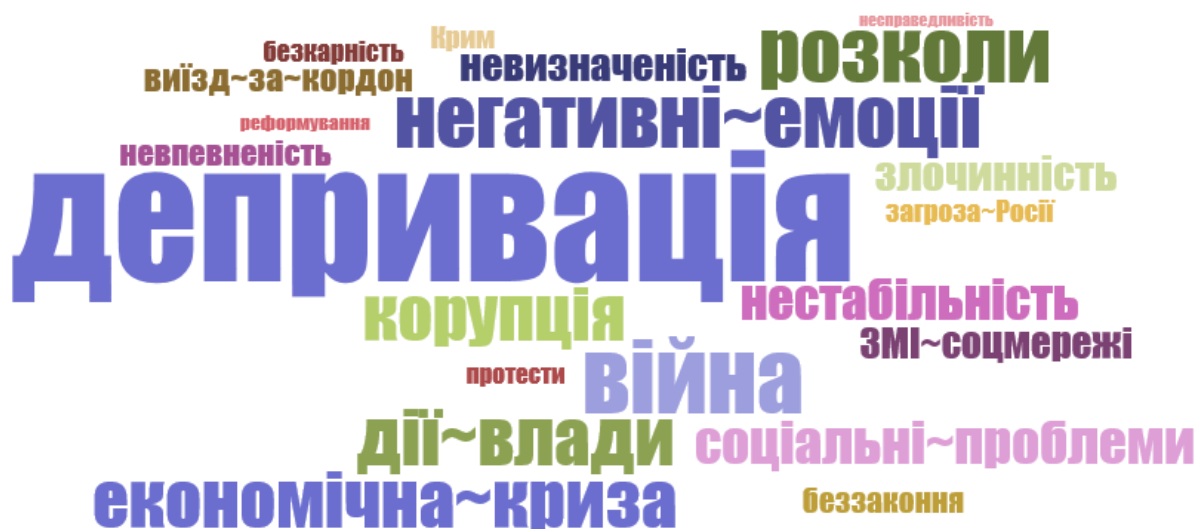

Рис. 3. Хмара тегів індикаторів та маркерів соціальної напруженості.
1 серія інтерв'ю, березень, 2018 р.

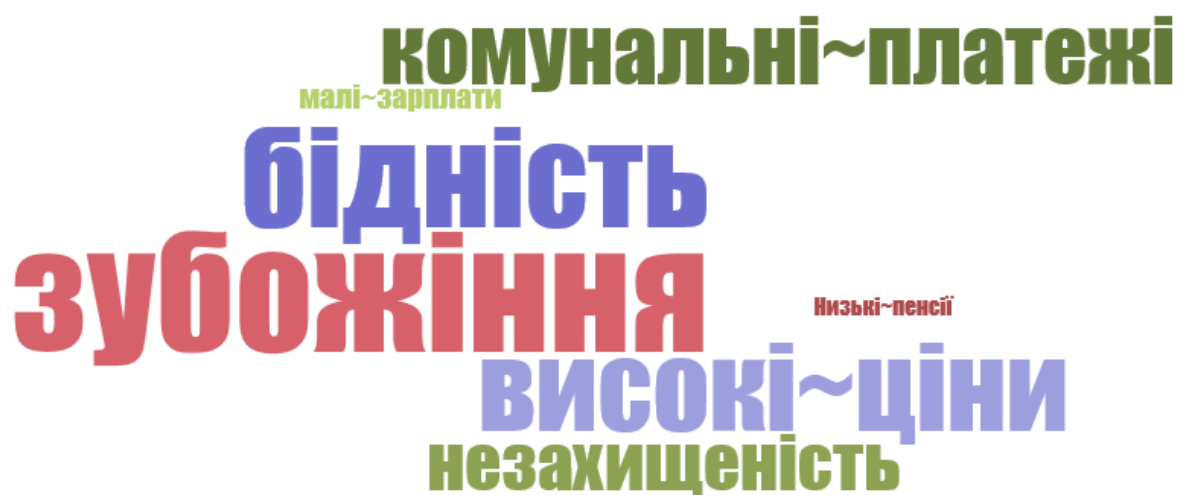

Рис. 4. Хмара тегів групи висловлювань, об'єднаних у групу «депривація»,
1 серія інтерв'ю, березень, 2018 р.

Аналіз нарративів показав, що респонденти розглядають феномен соціальної напруженості саме як системну характеристику соціальної ситуації. Проте кінцевим «бенефіціаром» напруженості є виключно індивіди. Саме люди потерпають від напруження і саме їх стани і дії є головним критерієм оцінки ситуації. Причому характерно, що у другій сесії інтерв'ю, проведеній через рік, картина практично не змінилася. Єдиною суттєвою зміною в семантичному просторі виявилось його доповнення поняттям «вибори», проведення яких, на думку респондентів, радикально підсилило протистояння різних груп населення (рис. 5). Виявилось, що як і в кількісному дослідженні, так і в нарративах ключові ознаки напруженості концентруються навколо трьох провідних тем – депривації, нестабільності, розколів та антагонізмів. Очевидно, що до пріоритетних ознак напруженості потрапили також військові дії, але переживання їх як особистісно значущої ситуації характерно для меншості респондентів.

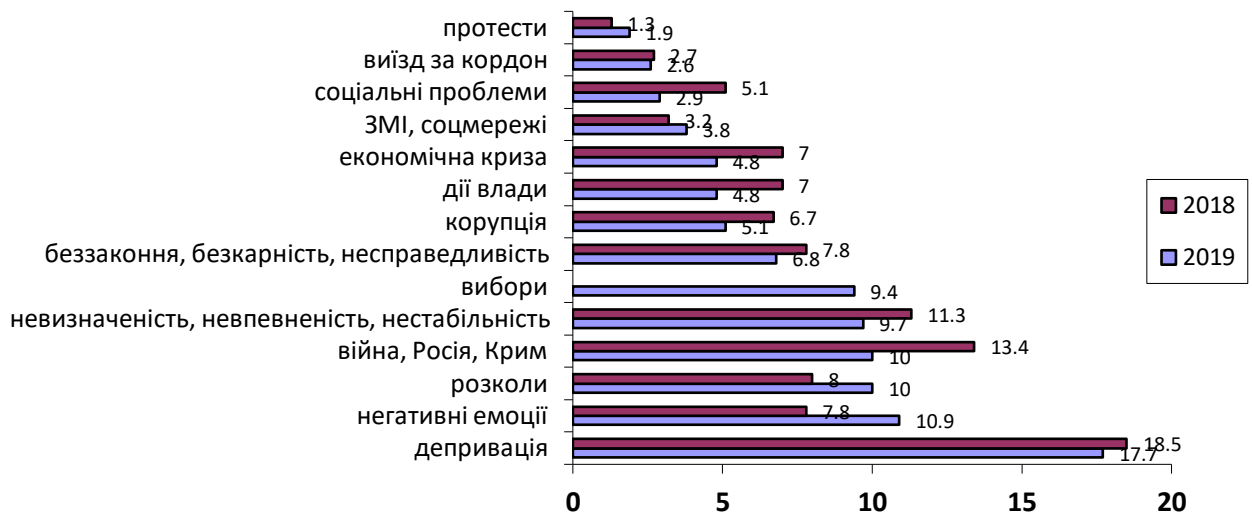

Рис. 5. Порівняння наповнення семантичного простору поняття «соціальна напруженість», створеного в наративах першої та другої хвиль якісного дослідження, 2018–2019 рр. (%)

Аналіз наративів також показав, що важливою характеристикою кризового соціуму є значна пролонгованість стану напруженості в часі. Явні форми вияву соціальної напруженості набувають ознак рутинності і стають постійною характеристикою життя. Ось як описують цей стан в наративах самі респонденти. Молодий чоловік 22 років: *«Війна продовжується, але вона стабільна, стан стабільно важкий, але нічого особливого не відбувається. Економічна ситуація, вона теж тяжка, але вона не суперкритична, всі до цього звикли, але це важко, тому 8. Тобто важко, але не критично»*. Жінка середнього віку (45 років): *«Люди вже звикли жити в напрузі, і вона стає ніби фоном для подальшого існування. Ця ситуація, вона вже доволі звична, як би це страшно не звучало... Тому «б». Страх є, але він не сковує раціональність.»* Жінка старшого віку (60 років): *«Корупція у нас уже скільки років. Ми вже до цього звикли. Це вже, як то кажуть, буденне. Бо ми вже до цього за стільки років звикли, і вже воно наче нам так і треба»*.

Отже, на якісному етапі дослідження вдалося не лише підтвердити дієвість наявних теоретичних підходів до аналізу феномена соціальної напруженості на системному і суб'єктивному рівнях, але й виявити існування раніше не описаного в літературі феномену тривалої напруженості, яка супроводжує радикальні суспільні перетворення, який надалі будемо позначати як «фонову напруженість» кризового соціуму. Його відмінність від інших видів соціальної напруженості полягає насамперед у тому, що оцінка суспільної ситуації як напруженої в координатах спокійна – напружена – критична тривалий час відтворюється у масовій свідомості як панівна. Характерною ознакою фонові напруженості є специфічне поєднання системної напруженості, яка виявляється у постійній дестабілізації соціальної ситуації в різних сферах, і суб'єктивної напруженості, яка рутинізує цей стан суспільної кризи через його визначення як «безлад», «хаос» і т. ін.

Водночас важливим результатом аналізу наративів виявилось те, що попри різноманітність ознак напруженості, ключові ознаки спокійної ситуації є досить однозначними і не залежать від того, яким саме балом респонденти оцінюють соціальну напруженість в сучасній ситуації. Головним для зниження напруженості респонденти вважають стабільність і прогнозованість соціальної ситуації. В суб'єктивному вимірі це характеристика найчастіше позначається як «упевненість у завтрашньому дні». Відповідно і прогноз на віддалену перспективу в усіх наративах або виключно позитивний, або нейтральний. Якщо у найближчий рік респонденти готові очікувати зростання напруженості, то через п'ять років в усіх наративах прогнозується її зменшення.

Висновки. Підсумовуючи результати застосування стратегії змішаних методів, можна констатувати, що навіть існуючі індикатори можуть дати дослідникам глибше уяв-

лення про природу соціальної напруженості та її вплив на можливу поведінкову активність населення, якщо застосовувати їх послідовно у стратегії (Quant→ Qual). У нашому випадку це дало змогу ввести в аналіз новий теоретичний конструкт «фонова напруженість», застосування якого дозволяє фіксувати трансформації латентної напруженості. Можна припустити, що структурні компоненти латентної напруженості не є автономними утвореннями, вони взаємно підсилюють дію один одного. Цей взаємовплив має складну природу і по-різному проявляється у трансформації різних ситуацій латентної напруженості в явну. Водночас зменшення соціальної напруженості у суб'єктивному вимірі відбуватиметься мірою перетворення фонові напруженості на фонову стабільність. За таких умов виникають сприятливі можливості для переходу особистості від адаптивних стратегій пристосування, характерних для ситуацій високої соціальної напруженості, до креативних стратегій самореалізації, успішних в умовах забезпечення соціальної безпеки та стабільності.

1. Парсонс, Т. (2000). *О структуре социального действия*. Москва: Академический Проект.
2. *Соціальна напруженість в регіональних вимірах: проблеми теорії, методології та методики соціологічного дослідження* (2018). Київ: Логос.
3. Agnew, R. (2001). Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38,4, 319-361.
4. Agnew, R. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 30, 47-88.
5. Bouget, D. (2008). Social tensions: some general elements (Second Annual Recwowe Integration WEEK). Oslo, June 10-15. Retrieved from http://recwowe.vitamib.com/publications-1/papers/wp06-07-1/ploneexfile.2009-02-17.0118264294/preview_popup.
6. Campbell, A. (1981). *The Sense of Well-Being in America: Recent Patterns and Trends*. New York: McGraw-Hill. Pp. xiii + 263.
7. Chamberlain, K. (1988). On the Structure of Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*, 20, 6, 581-604.
8. Creswell, J. (2003). *RESEARCH DESIGN: Qualitative, Quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
9. Creswell, J. W., Tashakkori, A., Jensen K. D., Shapley, K. L. (2003). *Teaching mixed methods research: Practices, dilemmas, and challenges*. Tashakkori, A., Teddlie, C. (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 619-637.
10. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
11. Johnson, B. (2008). Living With Tensions The Dialectic Approach. *Journal of Mixed Methods Research*, 2, 3, 203-207.
12. Kakwani, N., Son, H. H. (2016). Measuring Social Tension. *Social Welfare Functions and Development*. London: Palgrave Macmillan, 45-76.
13. Lee, Y., Shinb, D. (2016). Measuring Social Tension from Income Class Segregation. *Journal of Business & Economic Statistics*, 34 (3), 457-471.
14. Morgan, D. (2013). *Integrating qualitative and quantitative methods: A Pragmatic approach*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
15. Onwuegbuzie, A. J., & Johnson, R. B. (2006). The validity issue in mixed research. *Research in the Schools*, 131, 48-63.
16. Pavot, W. & Diener, E. (2008). The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3, 2, 137-152.
17. Smelser, N. (1962). *Theory of collective behavior*. New York: Free Press.

REFERENCES

1. Parsons, T. (2000). *О структуре сotsial'nogo deystviya* [About the structure of social action]. M.: Akademicheskiiy Proyekt. (rus.).
2. *Sotsial'na napruzhenist' v rehional'nykh vymirakh: problemy teorii, metodolohiyi ta metodyky sotsiolohichnoho doslidzhennya* [Social tensions in regional dimensions: problems of the theory, methodology and methodologies of sociological research] (2018). Kyiv: Lohos. (ukr.).
3. Agnew, R. (2001). Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38,4, 319-361.
4. Agnew, R. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 30, 47-88.

5. Bouget, D. (2008). Social tensions: some general elements (Second Annual Recwowe Integration WEEK). Oslo, June 10-15. Retrieved from http://recwowe.vitamib.com/publications-1/papers/wp06-07-1/ploneexfile.2009-02-17.0118264294/preview_popup.
6. Campbell, A. (1981). *The Sense of Well-Being in America: Recent Patterns and Trends*. New York: McGraw-Hill. Pp. xiii + 263.
7. Chamberlain, K. (1988). On the Structure of Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*, 20, 6, 581-604.
8. Creswell, J. (2003). *RESEARCH DESIGN: Qualitative, Quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
9. Creswell, J. W., Tashakkori, A., Jensen K. D., Shapley, K. L. (2003). *Teaching mixed methods research: Practices, dilemmas, and challenges*. Tashakkori, A., Teddlie, C. (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 619-637.
10. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
11. Johnson, B. (2008). Living With Tensions The Dialectic Approach . *Journal of Mixed Methods Research*, 2, 3, 203-207.
12. Kakwani, N., Son, H. H. (2016). Measuring Social Tension. *Social Welfare Functions and Development*. London: Palgrave Macmillan, 45-76.
13. Lee, Y., Shinb, D. (2016). Measuring Social Tension from Income Class Segregation. *Journal of Business & Economic Statistics*, 34 (3), 457-471.
14. Morgan, D. (2013). *Integrating qualitative and quantitative methods: A Pragmatic approach*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
15. Onwuegbuzie, A. J., & Johnson, R. B. (2006). The validity issue in mixed research. *Research in the Schools*, 131, 48-63.
16. Pavot, W. & Diener, E. (2008). The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction . *The Journal of Positive Psychology*, 3, 2, 137-152.
17. Smelser, N. (1962). *Theory of collective behavior*. New York: Free Press.

Olena Zlobina

**EXPERIENCE OF APPLICATION OF MIXED METHODS OF RESEARCH:
CASE «SOCIAL TENSION» IN THE SUBJECTIVE DIMENSION**

Strategies for using mixed research methods are almost never used in domestic social and behavioral research. The article is devoted to the presentation of the results of a study conducted on the design of Quant → Qual strategy. The subject of analysis is the features of the emergence and functioning of the phenomenon of social tension in the system of personality-society. The results of the quantitative stage of the study of social tension are presented, which is based on the data of an all-Ukrainian representative survey (N = 1800, 2017) and their in-depth conceptualization at the stage of a qualitative study based on the analysis of texts of 91 semi-structured focused interviews (interviews were conducted in two series on the same guide with a year interval in order to test the stability of the fixed components of subjective perceptions). An analysis of narratives found a coherence in the picture of «social tension» that was obtained in quantitative research and in narratives. At both stages, it was recorded that the key signs of tension are concentrated around three main topics - deprivation, instability, dissidence and antagonisms. A comparison of the filling of the semantic space of the concept of «social tension» created in the narratives of the first and second waves of qualitative research has confirmed its stability. The application of the strategy of mixed methods made it possible to fix the existence and introduce a new theoretical construct «background tension» into the analysis of the phenomenon of social tension. Despite the variety of features of tension, the key attribute of a calm situation in the subjective dimension turned out to be quite unambiguous and associated with the expectation of stability and predictability of the social situation, which at the level of personality is designated as «confidence in the future». A routine of tension at the individual level is a way of adapting to the present, but the long-range forecast in all narratives is based on the expectation of a decrease in social tension.

Keywords: mixed methods of research, social tension, background tension, narrative.